ՊԱԶՄԱՎԷՊ

ՎԵՆԵՏԻԿ - Ս. ՂԱԶԱՐ

ՌՏՀԹ-ՌՁԲ

ՀԱՏՈՐ

ՁԷ

1930

ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ԹԻՒ 2

ՍՐԲԱԳՐԵԼԻ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հ. ԱԿԻՆԵԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Փոխառեալ ձեւ մը — Աւանդութիւն լեզուի. — Կարեւոր յայտնութիւն. — Boré-ի վկայութեանց արժէքը և նոր մեկնաբանութիւնը. — Լատինեան մը ... ձայնը. — Անհեթեթութիւններ և անհարկի զանգատութիւնք. — Հաստատութիւնք և դիմադարձ վկայութիւններ. — Փաստերու վէրջը։

Austriæ Est Imperare Orbi Universo.

Բացատրութեան կարօտ չէ Հաւկատուբկեան Ջան այս նշանաբանը, որ և անկասկած՝ անոր ոստանի բնակչութեան պատկանող Մեծ. Հ. Ակինեան վարդապետէ որդեգրուած կը թուի. ապացոյցները մեզի աւելի են։

Թիշեալ Հայրը «Հանդէս Ամսօրեայ»ի միջոցաւ[1] ներկայացուց իր նոր ըսելիքը. ներուի ինձ որակել զայն՝ խեղճուկրակ ու թուլթուլիկ պատասխան մը, կազմուած՝ անշուշտ, հաւանօրէն, աւանդորդի է, հաւանական է կարծել և այլ նման ասացուածներու վրայ. առաւելութիւն մը սակայն՝ որ այնդել գիտէ՝ ճաւալի է որ ասիկա բանասէրի գրութիւն է, որ կը ճգնի դիմադրել ապօրէն եզրանակաւ՝ բանասիրական հողի՝ պատկանող անվիճելի վաւերագիրներու և զօրաւոր փաստերու, ու նուաստացում համարելով խոստովանիլ ճշմարտութիւնը՝ ի գո՛ւր կը գոչէ արեւմուտքին, թէ գու խաւար ես, բայց ինչ որ ամենէն աւելի ազգային է ու ծանրակշիռ կը մեղանչէ բանասիրական մարզի մէջ՝ իր ընտրած հասկացողութեան նեղ ուղին է, արտայայտութեան ձեւերու փոխառութիւնն է, յատուկ այն դաւանութեան՝ որ սովոր է — ուրիշ նուիրականութիւններ, մթագնել բնական լոյսը, անհարկի անջատել ու կոտորակել իմաստ

1. «Պարձակ Միխիթարեան աճուռի յուշիկ», Հանդ. Ամս. 1929, Դեկ. էջ 759.

digitised by A.R.A.R.@

ու միաք, որպէս զի չառաջ գայ իր ակընկալած ու նախասիրած արդիւնքը, և ընդ միշտ կարենայ անով ծածկել Հանդէս Ամսօրեայի ընթերցողին աչքէն անվճռելի ճշմարտութիւնները։

Հ. Ալիշեան վ. կը ներէ որ առակ մը եւս յիշեցնեմ իրեն։ Կ'ըսուի թէ ճշմարտախօս չեղողը երդում–պատառ կ'ըլլայ ամէն գնով դիմացինն համոզելու՝ թէ ըսածները ճիշդ են։

Հանրութեան ծանօթ է, որ յիշեալ բանասէր Հայրը արդէն տագնապ մ'անցուց՝ երբ կ'աղաղակէր. «Ինչո՞ւ կասկածիլ ահ. կեղծ ձշմարտախնդրութեանս վրայ» (Հ. Ա. 1929 էջ 522)։ Իսկ այժմ, յետ տեսնելու դիւանական չախչախիչ փաստեր (Բզմ. 1929, Հոկտ. էջ 291), մանուածապատ դարձուածներով մը կու գայ յանկի նորէն ըսելու. «ես ոչինչ չյուզցոցի, ոչինչ չկեղծկցի» (702)։ Ըսածներս ճշդելու համար կարող է ամէն ողջամիտ ընթերցող՝ Բազմավէպի և Հանդ. Ամսօրեայի մէջ երկուստեք գրուածները մի առ մի և ուշադրութեամբ աչքէ անցընել. և ահա պիտի տեսնէ, որ Մեծ. Հ. Ալիշեան չունի այն քաջութիւնը՝ Հանդէսի ընթերցողներուն առջեւ ճիշդ պարզելու և ուղիղ կերպով ներկայացնելու Բազմավէպի փաստացի ձեռնարկներուն ամբողջական պատկերացումը։ Ընդդիմաբանիս լուրջ գործը պէտք էր ըլլալ իր գրուածքին մէջ՝ համազօր մանաւանդ թէ աւելի զօրաւոր ապացոյցներով ու վաւերական տուեալներով գինուած ընգառաջ գալ այն ամէն տեղիքներուն՝ որոնք խաթախուած են ամրակուռ հիմերու վրայ։ Ընդհակառակն, իր խակ դատին ի միաս, այնպիսի հիւծախտաւոր վկայութիւններով կու գայ պաշտպանել իր թեզին՝ որ մարդ ապշահար կը մնայ նման վախտ բանասիրութեան մ'առջեւ գտնուելուն։

Առանց տատամսելու կու գամ հերքելու իր բերած նոր տեղիքն ալ, իր մէջէն հանելով նոյն իսկ ապացոյցներ՝ ի նպաստ քողարկուած ճշմարտութեան։

Այս անգամ ամենէն աւելի ցայտունը սոյն պատասխանին մէջ՝ իրր առաջնակարգ փաստ՝ ունի վիճենական աւանդութեան մը գոյութիւնը, վերկիկ առանդութիւն մը, թէ՝ Հ. Աստուածատուր՝ Բարիկեան առաջին անգամ պաշտօնապէս Մխիթարեան անուանած ըլլայ իր միաբանութիւնը 1773ին։ – Ընթերցողը պայծառօրէն անդրադարձան արդէն՝ այլեւս ասոր անհիմն ըլլալը, տեսնելով «Մխիթարեան» կոչումը ներկայացնող ցուցակս, սկսեալ 1750էն 1773[1]։ Փաստականէս անդին չուզեցի անցնիլ, որովհետեւ գլխաւոր հարցը 1773 էն առաջ կամ վերջ և անպաշտօն ու պաշտօնական գործածութեան վրայ էր։

Կը կարծէի որ համոզիչ ըլլայ բերած վաւերական տեղիքներէս գոնէ գոնէ ամէնէն հեղինակաւորը՝ որ «Հասմ Դիւանիեն» (760) է. – ահա թէ ինչ զգուշաւորութեամբ և նուրբ քողարկումով կը հանի Մեծ. Հ. Ալիշեան ակնարկել Հանդէսի էջին մէջ կղեմէս ժ.Գ.ի՝ 1762ին տուած քահանայապետական թուղթը, առանց անուան, որուն մէջ Մխիթարեան յորջորջանքով կ'անուանուէին Ս. Ղազարու վանականները։ Կ'երեւի մեր ընդդիմաբանը հարկադրուած կը զգայ այս ճամբան բռնել, որ մի գուցէ բարեմիտ ընթերցողը անդրադառնան իրականութիւնը։ Այնպէս որ՝ հետեւանք կու գայ, թէ Հ. Ալիշեան վ.ի համար կղեմէս ժ.Գ.ի՝ վճեռակոյ հայրերը Մխիթարեան անուամբ յիշատակած թուղթը (1762, Դեկտ. 7) չունի այն ոյժը (!), քան ինչ որ նոյն Փահանայապետին թուղթը (1762, Դեկտ. 4), ուր անոնք «Միանձունք Ս. Ղազարու» անուանով յիշուած էին։

Հ. Ա. Բարիկեանի եւս հաւանօրէն ծանօթ էր ասիկա ժամանակին, երբեմն ուրիշներ ալ. բայց պարագաները ստիպողական դարձուցած են իր ստեղծած կացութեան չահուն համար գերիմանական լռութիւն պահել, ինչ որ կը սկսի այս-

1. Նախորդ յօդուածիս մէջ սխալմամբ եղեր էր Ա. դեքսանդր փոխանակ Աստուածատուրի (էջ 292)։

2. Բզմ. 1929, Հոկտ. 294–296։

digitised by A.R.A.R.@

պէս իրենց համար ծայր առնել նորահնար աւանդութիւն մը, որուն «առաւաքին հնութիւն վկայ» (764) պիտի ունենային օրին մէկը Ֆրանսացի արեւելագէտ Eugène Boré՝ն. և արդարեւ սա 1837–ին այցելելով Վիեննա Բաբիկեանի Միաբանութեան՝ պիտի անցընէր իր յուշագրութեանց մէջ հետեւեալը. «Il (իմա՛ Հ. Ա. Բաբիկեան) avait donné à ses religieux le nom Méchithariste, que ne portaient point encore les pères de Saint Lazare, appelés alors Antoniens[1]»։

Սոյն տողերը ամենամեծ գոհութիւն պատճառած են բանասէր Հօր, որ և այսպէս խորհրդածել կը սկսի, թէ «Բարեի խօսքը ... կ'ենթադրէ թէ իրեն քաւածաւօր էր Ա. Ղազարոս Միխաքանոթեանն հին պաշտօնական անուն, այլապէ աւելորդ պիտի բլլար մանաւանդ չէշտ մը դնել այս կետին վրայ և գոյն արժանիք մը համարիլ» (764)։

Պատասխանելու համար թէ ինչ ապհաներ անարժէք է Մեծ. Հ. Ներսէսի հանած այս հետեւութիւնը՝ դարձենք մեր տալին միւս կողմը։

Կը բանամ արդ նոյն ինքն Boré–ի մէկ ուրիշ մատենիկը, հրատարակուած նախ 1835–ին ի Ա. Ղազար (իմա՛ Հ. Ակինեանի յիշատակածէն 2 տարի առաջ), ուր կը գրէ այսպէս. «Sous lequel (այսինքն Գեր. Մելգոնեանի) quelques membres de la Société de St. Lazare, sortirent du couvent pour aller fonder d'abord à Trieste et ensuite à Vienne une autre maison, où ils portent *également*[2] le nom de Méchitaristes, mais en formant une branche distincte et séparée[3]»։ *Ըստ կարգի անգամ նոյներ կը հրատարակուի 1837–ին ի Բարիզ՝ սրբագրութեամբ և յաւելուածական փոփոխութիւններով, ուր և այսպէս կը գրէ.* «Sous le quel (Գեր. Մելգոնեանի) plusieurs membres de la Société allèrent fonder, d'abord à Trieste et ensuite à Vienne, une autre maison, où ils portent *également*[4] le nom de Méchitaristes[5]...»։

Ինչպէս երկու վկայութիւններէս կը հետեւի ուրեմն, որ՝ Հ. Ակինեան վ.ի կարծիքին ու եզրակացութեան հակառակ կ'ելլէ նոյն ինքն Boré, որ իր յուշագրութեանց թուականէն երկու տարի առաջ արդէն «քաւածաւօր էր», որ վիեննական Հարց ո՛չ թէ վիենահոյ Միխաքանոթենէն առաջ, այլ անոնցմէ վերջն սկսած են Միխիթարեան անունն առանձնել ՀԱՄԱՐԱՊԵՍ=ÉGALEMENT, այսինքն հիշդ այնպէս՝ ինչպէս կը կրէին ի Ա. Ղազար Միխիթարայ հարազատ որդիք։ Բայց թէ ինչո՞ւ յետոյ այդ փոփոխութիւնը. լուա ծումը գտնել շատ դիւրին է։

Boré 1835–ին վիենահիլ անցնելէ վերջ՝ երբ 1837–ին ալ աւստրիական տատանումներ և այցելեր է վիեննական Հարց վանքը՝ տեսեր է Հ. Ա. Բաբիկեանի աշակերտներն ու ծերունիները (759), որոնք Հ. Ակինեան վ.է ոչ պակաս անպատում նախանձով մը հնարագիտ տեղեկութիւններով լեցուցեր են գիրքը ի նպաստ իրենց ծագման[6]։ Հետաքրքրուողը կրնան կարդալ Boré–ի սոյն գործէն վիեննական Միաբանութեան նուիրուած ամբողջ գլուխը, ուր քանիցս պատ կը գտայոտի՝ պատմութեան առջեւ իրենք գիրքերնք օրինակա-

1. E. Boré, Correspondance et mémoires d'un voyageur en Orient t. I. Paris 1840, 57.

2. Ընդգծումը ինծմէ։

3. E. Boré: St. Lazare ou Histoire de la Société religieuse arménienne de Méchitar, St. Lazare, 1835, p. 51-52.

4. Ընդգծումը ինծմէ։

5. E. Boré: «Le Couvent de Saint Lazare à Venise». Paris, 1837, p.40.

6. *Ի մէջ այլոց կը գրէ* Boré, *որ Հ. Ա. Բաբիկեան՝ արդեպս. ժամադրուած է ի վիեննահիլ, բանասիրութեան պահանջէն էր որ Հ. Ակինեան վ. — քանի որ ժայռ բան առ բան կը յիշատակէ Հանդէս Ամսօրեայի մէջ — ի սարեր ծանօթութեամբ մը սրբագրէր նախ այդ անճչութիւնը, վասն զի սխալ է այդ. — ո՛չ ի վիեննահիլ այլ ի Իովհիոյ ժամադրուած է։ Ահա թէ ինչ կերպով կը պատասխանէին աւանդութիւններ Հ. Ա. Բաբիկեանի աշակերտաց դպրեվանքին մէջ. Ab uno disce omnes.*

digitised by A.R.A.R.@

նացնելու թափած զուր ճիգերնին։ Ձիշդ այդ ժամանակէն իսկ՝ յորում կը դարբնէին անոնք «Մխիթարեան»ի ինդրոյն պատմութիւնը՝ իրենց հոգեքանութեան մասին գաղափար մ'ունենալու համար կ'արժէ կարդալ սոյն արեւելագէտին հետեւեալ տողերը. «Ils (վիեննական Հարք) comprennent parfaitement que leurs travaux antérieurs ne sont guère que préparatoires, et qu'il leur reste encore beaucoup à faire pour rivaliser avec la maison de Venise, dans les travaux d'érudition historique et philologique. Mais ils se sentent la force de tenter cette lutte; et ils nous répétaient avec assurance qu'ils ont à leur disposition des matériaux assez complets pour écrire une histoire de leur église plus exacte que celle de *Tchamtcéan*» (էջ 66)։ Ելօքը տարիէն կը լրանայ սոյն խոստման ամէնէն առաջին զարը. տե կ'երեւի որ դեռ քանի մը զարեր ալ պէտք է սպասենք . . . . Աւելորդ պիտի չըլլայ անդրադարձնել նաեւ, որ Հ. Ակինեան վ. մինչ Boré-ի տողերը կը ներկայացնէ՝ միւս կողմանէ իր հետեւողին յանգէտ առիթի կ'ընծայէ տեսնելու՝ թերուած վկայութիւնէն ելուզի մ'առաջ հեղինակին մէկ ծանօթութիւնը, ուր ան խորհուրդ կու տայ ընթերցասէրին, Ս. Ղազարու Մխիթարեանց մասին աւելի մանրամասն տեղեկութիւն առնելու համար դիմել իր նախորդ երկու հրատարակութեանց; ճամենայն դէպս՝ Մեծ. վիեննական Հարք, և յականէ յանուանէ Հ. Ակինեան վ. յաւէտ երախտապարտ ըլլալու են արեւելագէտ ճանապարհորդ Eugène Boré-ի, որ վիեննայէն անցնելով իրենց հոյակապ ծառայութիւն մը մատուցեր է Հ. Ա. Բաբիկեանի յօրինած առասպելը տարածելու։

Բայց թէ ինչո՛ւ լռեր են ժամանակին Ս. Ղազարու ծերագոյնները Eugène Boré-ի 1840 թուականի նօթագրածին. ինչո՛ւ լռեր են նաեւ 1893-ին՝ երբ Հ. Գ. Գալէմքեարեան նոյն միտքը կրկնած է, ու մի միայն 1926-ին խզուած է այդ լռութիւնը։ — Ձաւր պատասխանը պարզ է. որովհետեւ մեր նախնիք չէին ուզած կարեւորութիւն տալ. պահանջը հարկադրիչ եղաւ մի միայն այն առեն՝ երբ մեր նախնեաց ոսկեդիրիկ լռութենէն օգտուելով՝ չարամտութիւն մը սկսաւ մէջտեղ ծաւալ առնել։

Մեծ. Հ. Ն. Ակինեանի նախկին հայրերու ցոյց տուած այդ գործունէութիւնը՝ ցայսօր կը կրկնուի. (ականջը խօսի Սիմոն Գաթամճեանի 1929-ի Տարեցոյցին մէջ տպրող Իրազեկին. Թղթոցք նախընթացները[1])։ Ձյդ մղումները որ ունեցած են, ըսի որ ինքնարդարացման փորձեր են, յուսալով ըստ կարելւոյն քողարկել եղելութիւնները և միամիտ պահել ժողովուրդը, և իրր անկասկածելի վաւերականներ Ս. Ղազարու Միաբանութենէն՝ օգտագործել Մխիթարայ հարազատ զաւակներուն ընտրած ու պաշտօնապէս ալ ճանչցուած Մխիթարեան յորջորջանքը[2], որուն համար եթէ Հ. Ակինեան վ. կ'ուզէ լսել Ըլեսիս ձեռագիր ժամանակագրութեան տեղեկութիւնն ալ՝ ահաւասիկ. «Ձասիկ փոյր ումք ընդ ոմն՝ յորմէ ոչ երբեք կասկածան, քա-

1. Շատ թարմ է դեռ վ. Ակինեանի ուսումնական ընտանիքի մը Ս. Ղազարու վանքին տուած այցելութեան յիշատակը։ Ինծի տեսնելով Մայրավանքիս եկեղեցւոյն մէջ Մխիթար Աբբահօր գամբանը և իմանալով որ Երէմիադրիս մարմինն ալ անոր մէկ կողմն՝ ապշած հարց կը տան, պնդելով որ իրենց գիտցածին հիմունքին հակառակ է այդ տեսակ տեղեկութիւնը, զոր ի վերնա լսեր են իրենց յատ մօտիկ վիեննական հայ վարդապետէ. իրր Թէ Մխիթարայ մարմինը Ս. Ղազարու մէջ չի գտնուիր, այլ Հռոմ փոխադրուած է (!!)։

2. Դեռ ասկէ 2–3 տարի առաջ տեսնուեցաւ նման շահագործութիւն մը՝ Պուկիրիոյ երկրաշարժին առթիւ, երբ Ս. Ղազարու Մխիթարեան Միաբանութիւնը դրամական աջակցութեամբ մը մեղմացնել կը փութար տեղւոյն ազէտակուլ հայութեան ցաւերը։ Պուկիրիոյ Առաք. Այցելուն բարեբաստիկաբար մը կը յանձնէ դրամը տեղւոյն Հայ. Կաթ. քահանային, որ վիեննական Ուխտէն էր. սա կը բաշխէ զայն մանաւոր դիտմամբ մը՝ ո՛չ յանուն Ս. Ղազարու Ուխտին.... իր այս գեղեցիկ ժեստը տակաւին է ապա ծանուցանել Միաբանութեանս։ La carta canta!

digitised by A.R.A.R.@

նայ ցուցանել թէ ինքնակալ են անդամք Աբբայեան վանաց վ[ենետիկ], և անոնամբ Միսիթարեանս հաշակերոյ ընդ աշխարհ ամենայն՝ յառաջ տանել գամենայն խորհուրդս սրտից իւրեանց (էջ 527)։ Աւրդ պիտի կարենայ բանասէր Հայրը դնել ըսել, որ իր քննութիւններուն արդիւնք՝ լիովին արդարացուցած ըլլայ Բորէի տուղերուս առաւելութիւնը և պատմութեան հետ համաձայնութիւնը (760)։

Չափազանց զարմանալի է, որ բանասիրութեան ոգւին կառչող Մեծ. Հ. Ակինեան, որ ասդին անդին հետազօտութեանց կ'ելլէ Հայ Պատմութեան, Հայ Մատենագրութեան աղբիւրներ փնտռելու, վաւերագրեր հաւաքելու և մթութիւններ առաւելու՝ կ'ուռնակոխէ անտարրեր՝ նոյն իր պաշտած ու հետապնդած բանասիրութեան հիմունքը կազմող խօսուն վկաները, վաւերագիրները. պատճառը, — որովհետեւ անոնք իր պատկանած Մեծ. Միաբանութեան աննպաստ են, բարոյական զրկանք մ'են անոր. ինչ ընենք. կընայինք ամէն փափագածնիս ձեռք ձգել ամէն գնով և ամէն պարագայի մէջ։ Ինչու հանդերձ հոգ չէ, որ Մեծ. Հայրը քաջքերէ և ուզէ ընդ միշտ լոյսին դէմ փակել աչքերը. բայց ան միւս կողմանէ իր թղթիկներուն վրայ նշանակած ու ցանկագրած ըլլալուս է Միխիթարեան տիտղոսին շուրջ երկուս տեղ այս ու նման յօդուածներ։ Ու եթէ ո՛չ այսօր ոչ վաղն ուզէ ինքն ընդունիլ՝ բայց օրին մէկը ճիշդ անոնք անշահախնդիր և անկողմնակալ հոգիներու աչքին տակ պիտի իյնան, որոնք իր այսօրուան մերժել ուզածը անոնք պիտի հաստատեն։ Բայց եթէ իր այդ պատրաստելիք գրածկան գործին մէ՛ջն ալ ուզիղ գործելու դեռ սիրտ չընէ և խեղաթիւրումներ մտցնէ... «դասական» տեսակէտն, կայ սակայն Հ. Ա. Ղազիկեանի Մատենագիտութիւնը, որ պայծառօրէն դարերուն ի վար պիտի աւանդէ հայ բանասէրին, պատմաբանին, հնախօսին ու մատենագրին Միխիթարեան անուանին շուրջ հաւաքուած աստղերը՝ նաեւ ի հեռուկս խեղաթիւրողներու։

Ըսած էի որ Հ. Ակինեան վ. 1926 թուականին իր հրատարակածա՝ անկէ երեք տարի վերջ լաւ մը խեղաթիւրեր էր։ Ցայտնի է թէ երեք տարիներու փոքր շին՝ վերջապէս գործ մը կը տեսնէ հոն, մանաւանդ երբ բանասիրական աչքով դիտուի։ Գուցէ ճիշդ այդ վիճակն է զոր օգտագործել ուզեր է յիշեալ Հայրը։ Ա՛ա՛ յետ երկամեայ չրջանէ հանած տեղեկութիւնն ընծերցողներուն առջեւ իբր 23 տարուան բերք ներկայացնելու, երբ պատասխան ստացաւ յանկարծակի ցանկ մը (1752–1772) ի նպաստ Ա. Ղազարու Միխիթարեանց՝ կը դիմէ այժմ ա՛ռ գիտէ ինչ շահադիտական մեկնութիւններով, ա՛ նոր խեղաթիւրումներու, ինչ որ անընդրդուելի համարձակութիւնն մ'է հրապարակի վրայ. «Աչխատութիւնը չընդունայն եղած չի — կ'ըսէ — գտած է 60 տեղիք 1752–1772 չրչանին[1], ուր կը յիշատակուի նոյն յորդորքը մասնական և հասարակաց ձեռնարկի» (760)։ և առ այս՝ կը սկսի դիմել նախ մինչեւ Քուաքանական հաշիւներու, բայց դիտելի է, որ անոնց գումարի առումել կամ նուազ ելքը կախումն ունի միշտ Շահու կանոնէ մը՝ զոր ինքը լաւ գիտէ։ Աւրդ՝ քանի որ Մեծ. Հայրը այս մասին սկզբունքով կիկնորնեան չ'ուզեր ըլլալ, և հետեւաբար փաստը չի կշռեր այլ կը հարիւրէ՝ հարկ կը տեսնեմ գոհացնել զինքը, ցուցադրելով հոս իր գումարին դիտաւորեալ նուազը անհերքելի ընթերցուածները։

Անդրադարձնեմ նախ, որ ցուցակիս մէջ 6 էին (ո՛չ թէ 5) այն անհատները՝ որոնք սիրած են միշտ իրենց թղթերուն մէջ կրճել Միխիթարեան յորջորջանքը, թէ՛ պէտեւ եւ իւրաքանչիւրէն մէկ մէկ հատ, գոհանալով պատշաճիչ ծանուցանել վարը՝ այդ անձանց առվարութիւնը։

Իսկ հրատարակած ցուցակիս վաւերագիրներուն մէջ Միխիթարեան անունը 1752–ին 11 անգամ գործածուած է, և ոչ 10։

---

1. Ի բաց առեալ նախընթաց 11 տեղեկներէն և ուրիշներ՝ որ Պարտ դիտելի շարքերուն մէջն են,

digitised by A.R.A.R.@

1756–ին 1 անգամ գործածուած է, ինքը չէ նշանակած.

1758–ին 3 անգամ գործածուած է, և ոչ 2.

1766–ին 18 անգամ գործածուած է, և ոչ 16.

1768–ին 11 անգամ գործածուած է, և ոչ 10.

Քաջագործութիւններէն մին՝ ասա թէ ուր պահուըտած է,

կը յիշէ ընթերցողը՝ նախապէս Հ. Ալիշեանն վ.ի մօտ ծանօթ եղած զոյգ տետրիկները ի նպաստ վենետկոյ Ուխտին։ Ընտցմէ մին աւելիամեծ «երկիւղածութեամբ» առաջ բերած էր, որպէս զի կարենայ իր անձին թոյլատրել՝ ըսելու, թէ «հին պաշտօնական յուշագրութիւնը մնացած է անփոխ, իսկ Միխիթարեանց Միաբանութիւնն կարծես թէ ամենայուրեմն զնոտուած ապրներ» (530)։ Ալդ, բերած էր գայդ 1800–ին մեր քով լոյս տեսած «Վկայաբերութիւնք Հարց Հայոց վասն Գրիս. Ս. Պետ. և Պօղոսի Հռոմայ» (Հայ և Լատ.) գրքէն, որուն սկիզբը կը ծանուցուի, թէ «ediderunt Monachi Armeni O. S. B. Antonii Abb. Congreg. Mechitaristarum sub Regula S. Benedicti militantes»։ Հոս այլևս մէկդի կը ձգէ գիրքը, խոր լռութիւն պահելով այն մտատեանին վերջընթեր էջին նկատմամբ՝ կամաւոր տարակոյսները փարատելու վախէն։ Կայ ուրեմն հոն (էջ 24) պիտս է. Ս. Ղազարու շնորհուած այցելութեան առթիւ հայ արձանագրութիւն մ'ալ, որ կը գտնուի լատիներէն ընծայականի մը դիմաց՝ եկեղեցւոյ դրան երկու կողմերը զոյգ մարմարիոններու վրայ։ Մեր նախնիք սոյն հայերէն ոտանաւոր արձանագրութեան մէջ գետեղեր են միայն Ուխտիս գլխաւոր յորդորչականը՝ այսպէս «Ցայգ ելեալ փառօք Հայոց Միխիթարեան»ս իսկ ամրողջական պահած են լատիներէն նին համար։ Պիտի համարձակէի ծայրայեղ համեմատութեամբ մը հարցնել Հ. Ալիշեան վ.ի. նախկին Ալտրիական կայսրեր է իւրացանչիւրը – Թողլով շատ ուրիշներ – քանի՞ անուն ունէին. ունեցածնին ամէնը միասին կը յիշէին միշտ իրենց թուղթերուն տակ։ Եթէ հա ալ – մեր ընդդիմաբանին դիտումնաւոր քայլերուն համեմատ – քչըտիկ մ'ասդին ուզեմ անցնիլ, զոր օր. 1800 թուականէն (ուր ինքը ի հարկէ իր ամէմանագրութիւնը նշանակած է), պիտի գտնեմ 1807–ին ի Հռոմ հայազգիի մը ձեռքով տպագրուած մեր երբ. Տէր կոմիտասայ մէկ վարքը՝ իտալերէն լեզուով. ճիշդ 40 էջ, ուր Հ. Մ'ատթէոս վ. եւդոկիացի կը յիշատակուի *Michitarista* յորջորջանքով, երբեմն ալ պարզապէս *Michitarista*, այսպէս ընդ ամէնը 34 անգամ (= 40 էջի մէջ)։ Եւ սակայն՝ կը կրկնեմ. հարցը մի միայն 1773–ի հետ կապուած է ինձ համար։

Հուսկ, շարունակելով ցուցակիս մասին իր օրինակելի հաշիւը, կ'ըսէ Ցարգոյ Հայրը. «1769–ին՝ 1, 1770–ին՝ բնաւ և 1772–ին՝ 1 անգամ, ուսկի մերձենալով դէպ ի 1773 կամաց կամաց մատացութեան տրուած կամ գործածութենէն դադրած է նոյն յորջորջանքը (761. ծանօթ.)։ Այս մանրամասն հաշիւներն ստիպուեցայ դնել՝ որովհետեւ Մեծ. Հ. Ալիշեան երբեմն չատ կը սիրէ, հակառակ՝ երբեմն ալ շատ չախորժելուն։

Նոր բայց անախորժ յայտնութիւն մը պիտի ըլլայ Մեծ. Հօր՝ երբ ծանուցանեմ այսչափ. Ոչ թէ անիկա կը մոռցուի հետզհետէ, կամ գործածութենէ կը դադրի, այլ ընդհակառակն ՀԵՏԶՀԵՏԷ ԿՐ ՍՏՈՒԱՆԱՑ ԱՆՈՆՑ ԹԻՒԸ։ Եւ գայս գուշակեալ էր կարծեմ Հ. Ալիշեան վ. չէ՞ որ անուղղակի կերպով մը պատճառներէն մին ինքն իսկ արձանագրելու անկզուշութիւնն ունեցաւ, թէ «1773–1774 տարիներուն Ս. Ղազարու վանքին թաժանուող Հայրերուն չէ յոյժոած ԱՄԷՆ ԲԱՆ վերցնել իրենց հետ» (Հանդ. Ամս. 1929, էջ 524), և զոր ստիպուեցաւ այս անգամ անուղղակի ճամբով գարմանել, թէ «բերուած են Ս. Ղազարեն ՀԱՒԱՆՕՐԷՆ այն Հայերու ձեռքով, որոնք յիշեցան 1773-1774 տարիներուն հետ յաթիկան ի Տրիեստ» (Հանդ. Ամս. 1929, էջ 760)։ Այնու հանդերձ՝ լաւ ուշ դնել եր-

digitised by A.R.A.R.@

կրօրդ գլխաւոր պատճառին ալ՝ ներկայիս վերջերը համեմատաբար նուազիլ կը սկսի անոնց թիւը, որովհետեւ նախընթաց նամակատուփերէն կը սկսի այլեւս կամաց կամաց երթալ ամփոփուիլ հոն՝ այն ամէն նամակ և երկտող ծանօթութիւն՝ որոնք թրեաեան հերձուածի ամբողջական պատմութեան թէ՛ մերձաւոր և թէ հեռաւոր առաղձը կը կազմեն, և որոնց քանը չը վրդովելը պէտք է որ վիճելական Մեծ. Հայրը շատ փափաքի։ Իսկ 1773–էն 1800 և անկէ ասդին աւելորդ է հետաքննութեան ելլել, վասն զի խնդրական հարցը ուղղակի 1773-ին, այսինքն վիճենական Միաբանութեան ծագման հետ կապուած է։

Հ. Ակինեան վ. կը գրէր նաեւ, թէ «Պաշտօնական անունը պարտաւորիլ է Միաբանութեան համար» (751)։ Կը զանազանենք այդ սկզբունքը։ Միաբանութեան մը ընդհանուր ներքին կազմին մէջ գոյութիւն ունին մէկ մը անունք՝ որ պարզապէս անդամակից վանականները են, և երկրորդ անունք՝ որոնք անհատապէս ու հաւաքականն ձեւի տակ հեղինակութեամբ օժտուած են և կը կազմեն նաեւ վարչական Մարմինը։ Արդ, ինչ որ պարտաւորիչ պիտի նկատուի երկրորդներուն համար սոյն յորդորանքիս գործածութիւնը — այն ալ անշուշտ կամ ամենէն աւելի՝ պաշտօնական պարագաներու ժամանակ, — առաջիններուն համար չեմ կարծեր որ նոյնքան խիստ ըլլայ պահանջը։ Ձիշդ ասոր հետեւանքով է որ Վահանադրութիւնը կը պահանջէ Միխիթարեան յորդորանքին գործածութիւնը կարգ մը պաշտօնեաներու կնիքին մէջ, մուրեթեան մը անուան պաշտօնական ըլլալուն ամենէն խօսուն վկան է կնիքը։

Անցեալ անգամ հրատարակեր էի Ուխտիս Ընկ. Աբբահօր սեփական փոքր կնիքին պատկերը՝ «Ընդհանրական Աբբայ Միխիթարեան Միաբանութեան» վերտառութեամբ։ Քայլող փորձ մ՚էր այն, լսելու համար Մեծ. Հ. Ակինեանի բերնէն իսկ իր ներքին հաւոզման արտայքին՝ քայլ առ քայլ խոստովանութիւնը, «իբր առելի պաշտօնական կնիք» (763) փոխանակ փոքրին մեծը հրատարակել նախընտրելի ցոյց տալը, թէև այդ պարագային ալ — վատահ եմ — միեւնոյն աչքով պիտի դիտէր ինքը։

Ինչուար չի կրնար թողուիլ հոս նաեւ ուրիշ մեղադրելի դեր մը իր մօտ։

Դիմադրելու համար խնդրական տիրոջոսին նախ քան 1773 պաշտօնական գոյութիւնը՝ կը գրէ. «Անհամաձայնութիւնը թեև կը պահանջէ կնիքին վրայ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ յորջորջանքը, թայց այլոր ոչ մի ակնարկութիւն չունի Միաբանութեան պաշտօնական անուան մասին»։ Այս կը յիշատակէ Ընկ. Աբբայի ընտրութեան առթիւ Ֆերմպատին երդման բանաձեւը՝ որ չունի «Միխիթարեան», թէ «... երդնում գայն ոք ընտրել չընդհանրական Աբբայ այլ Միաբանութեան Ս. Ղազարի Աբբայի», և անմիջապէս նաև ժողովոյն որոշումը քարտուղարին արձանագրութեամբ՝ որ եւ ունի «Միխիթարեան» այսպէս. «... անուանեալ զԻն. Հ. Ա. Ա. յընհանրական Աբբայ Միաբանութեան Միխիթարեանց ի կարգէ Ս. Ղազարի»։ Հաշուագէտ Հ. Ակինեան վ.ի համար այլեւս յայտնի է բոլորովին, որ ո՛չ թէ փաստ, այլ համրանքի թիւ կամ տանկական թեզ պիտի մը պէտք է ձեռքը։ Հոս իր գործին կու գայ չափազանց նրբամտութիւն ընդհանրել դիմացինին իր տեսութեանց աննպաստ փաստաթուղթ մը երբ մէկ է՝ անարժէք և անգօր է ան, վասն զի բազմաթիւ չէ. իսկ երբ թուով աւելի են՝ ճիգեր կը թափէ մէջէն սահեցնել՝ մէկ կամ երկուքին չուրջ ստիպուած ամփոփուելու։

Իրականութիւնը ահաւասիկ. Միաբանութեան 1762–ի Սահմանադրութիւնը Աբբայ – ընտրութենէն՝ այսինքն պաշտօ-

---

1. Ասոնց օրինակները տես Հանդ. Ամս. 1929, էջ 522. 525 եւն. որոնց դէմ տե՛ս նաեւ պատասխանս Բզմ. 1929, էջ 292, 293 եւն. իսկ հիմակ ալ կը հաւատ չ. Ակինեան ինքն իր դէմ, թէ «վկայութիւններու տառ ւելութիւնն ու նուազութիւնը չի փոխեր խնդրին էութիւնը». այս սկզբունքը ինծի համար միշտ ընդունելի է, իսկ իրեն համար՝ մի միայն ճգնաժամային պարագաներու մէջ։

digitised by A.R.A.R.@

նական անձեր ու Մարմին կազմելէ առաջ կը խօսի յաւուկ գլխով մը — ինչ որ յարմարագոյն կարգն է. — Ս. Ղազարու Հարց գործածելիք պաշտօնական կնիք. ներուն վերաառութեանց վրայ։ Մանաւանդ բառերով կը սահմանէ ամենէն առաջ Ընդհանրական Ազբաւոր համար երկու կնիք՝ մեծ և փոքր՝ հետեւեալ վերաառութիւններով. Ա. «Ընդհանրական Ազբայ Մխիթարեան Միաբանից Հայոց Մխիթարեանց». Բ. «Ընդհանրական Ազբայ Միաբանութեան Մխիթարեանց»։ Ապա մի առ մի Առաջնիկայից համար այսպէս. «Ա, կամ Բ, կամ Գ և այլն Առաջնիկայ Միաբանութեան Միաբանից Մխիթարեանց»։ Ուրիշ գլխաւոր պաշտօնէից ալ առանձին այսպէս. «Ազբայ կամ մեծատուր մեկնաստուածի (զոր օրինակ Սրբոյն Ղազարու ի վենետիկ) Միաբանութեան Մխիթարեանց». — «Ընդհանրական Գործակալ Միաբանութեան Մխիթարեանց». — Գործակալ վանից (զոր օրինակ Ս. Ղազարու ի վեն.) Միաբանութեան Մխիթարեանց» (էջ 169). գիտեմ որ Մեծ. Հ. Ներսէսի համար յոգնեցուցիչ է լսել այսպիսի չարք մը, հանուած՝ յաւուկ գլուխէ, զոր հարեւանցի ակնարկել ու փախչիլ պէտք է իրեն. մի գուցէ աւելի բան անդրադարձուի, որովհետև՝ ըստ իրեն՝ «Զուկը ծովէն դուրս ցամաքի վրայ փընռելու և բռնելու է»։ Տարօրինակ պիտի չըլլայր՝ եթէ ես ալ վիճնական Հարց 1889–ի Սահմանադրութիւնը ձեռք առնէի, ու պարունակած տեղիքներէն գոհ չըլլալով՝ ելլէի յիշէի Նորընծայի արձագանգրութեան հետեւեալ բանաձեւը՝ ուր չ'երեւիր Միխիթարեան անունը, թէ «Այս Ա. Ա. վերակացու Նորընծայից գրկի իմով ձեռամբ և կնիքով վանացս կնքեցի» (էջ 43, հ. 13), հակառակ Ս. Ղազարու մէջ կիրարկուած բանաձեւին՝ ուր յատկապէս կը յիշատակուի Միխիթարեան յորջորջանքն ալ, ինչպէս ցոյց տուի[1]։

Ցաւտուն անճշդութիւն մը[2], խեղաթիւրում մը եւս։

Մեծ. Հ. Ակինեան տեսնելէ վերջ իմ հրատարակած Յուցակս կ'ըսէ. «Միխիթարեան յորջորջանքը ի Ս. Ղազար միայն առանձին թղթակցութիւններու մէջ կ'երեւայ» (764). Ուրեմն կ'երեւայ եղեր առանձին, մանաւանդ թէ Միաձն առանձին թղթակցութեանց մէջ, այսինքն երբ միաբանք իրարու հետ կամ իրենք իրենց մէջ կը թղթակցին։ Ես խորհուրդ կու տայի Մեծ. Հ. Ակինեանի օր առաջ աշխարհքին փութալ ակնոցը փոխել տալու։ Ազգասիրական արժանի տողեր պէտք է կոչեմ այդ գրածը։

Յուցակիս 58 հասցէներէն 16–ը ոչ–Միխիթարեաններէ կամ ոչ–Միխիթարեան. ներու ուղղուած են. ահաւասիկ անոնք. 1. Միհրան Դանիէլեան առ Մեկք. աթբ. — 2. Հ. Մկրտիչ առ Թովմաման Մահտեսու. — Ներսեսեան Եղ. Նիկողայոս առ Տիրացու Ազբահամ. — Ազբահամ առ Մեկք. աթբ. — 5. Աբգեան Եպս. Ալաթ. Փոխանորդ ի Պոլիս առ Մեկք. աթբ. — 6. Մեկք. աթբ. առ Տէր Յովհաննէս. — 7. Մեկք. աթբ. առ Լուսոխա Խաչատուր. — 8. Թալիկ Նիկողի Դօղոգանեան առ Մեկք. աթբ. — Տէր Գիւտոս Մոդատեսեան առ Մեկք. աթբ. — 10. Մեկք. աթբ. առ Գ. Մոնֆալկոս. — 11. Յովհաննէս արխիմ Միհս. Ալաքսեան առ Մեկք. աթբ. — 12. Ամոս արեզոյ Մոդատեսեան առ Հ. Մկրտ. Ակնանեանց. — 13. Աբգեան եպս. Փոխ. Ալաթ. առ Մեկք. աթբ. — 14. Տէր Գևորգ Մոդատեսեան առ Մեկք. աթբ. — 15. Յարդրիսն Նորընծայ առ իր Տնեղս. — 16. Մկրտիչ Յակոբեան Հրդրուսցի առ Հ. Ներսես Համպարեան. — Նաեւ Մելգ. Ազբահօր օրհնութեան Թուղթը առ Մայրն Հ. Ակաբեանի (տես «Մայր Դիւանի»ի շարքին մէջ)։ Ներկայ շարքին մէջ յատկապէս ցուցադրելու հարկը չեմ տեսներ նաև կղեմէս վ.Գ.ի մեծարելի անունը. ուր էր թէ Հ. Ակինեան վ.ի անհիմն ենթադրութիւններէն գէթ ասիկա հիշդ և իրական

1. Բզմ. 1929 Հակ. էջ 299.

2. Ինչ է նաեւ այն տեկեկագրութիւնը, թէ Հ. Սահփ. Ագոնց Թրիլեա գալ պէտուր շարժինեանն մօտ գացած և ապա անկէ վերադարձած ըլլայ.

digitised by A.R.A.R.@

ըլլար և Ս. Ղազարու Ուխտը արդար պարծանօք ցոյց տար յիշեալ Սրբ. Քահանայապետը Մխիթարայ զաւակներու թիւին մէջ...։

Կը պահանջուէր նաեւ, որ անուան մը միօրինակ գործածութիւնը «տնտեսնելի պիտի ըլլայ նաեւ հրապարակի վրայ՝ քարձրակարգ չինուածքներու, խարանիտ չիրմներու և այ հասարակ մամուլի արտադրութիւններու վրայ» (762). և կը մատնանշուէր, թէ 1750–1800 չի տեսնուիր այլ (իմա՝ Մխիթարեան յորդորչանքը) հրապարակի վրայ՝ գրքերու, եկեղեցիներու, գերեզմանաքարերու վրայ՝» (764)։ — Այս առարկութեան դէմ որակել շատ դժուարին է. այո՛, գիտնալով գիտենք վիեննայի « Mechitharisten – Kongregation », « Mechitharisten – Buchdruckerei », « Mechitharistengasse » եւայլն տիտղոսները, մինչեւ անգամ Հ. Ակինեան վ.է յիշատակութիւնը մոռցուած Հ. Թ. Թոռնեանի Mechitharin անուն ըսմախլին, սեփականութիւն վիեննական Հարց։ Թերեւս՝ նոյն վերտառութիւնը կը կրեն իրենց այս ու այն վարժարանները, նաեւ Հ. Ղ. Բարիկեանի, Հ. Մ. Գասպարեանի և այլ Հարց չերիմեները։ Բայց ի՞նչ օգուտ այս ամէնէն, երբ դեռ մինչև այսօր վիեննայի մէջ անգամ կարծէք հակառակութիւն մը կայ Մխիթարեան անուամբ ճանչնալու մեր պատուական Հայրերը, ի հեռուկս Հ. Ակինեանի ջանքերուն ցուցնելու համար որ առաջին անգամ իրենց այդ կոչումը հնարած են։ Եւ ժողովուրդը միշտ կը յամառի ճանչնալ զիրենք իբր Altglauber[1]. անուն մը զոր մենք ապահով պիտի չուզէինք հանդուրժել մեր վրայ, նշմարիտ ուղղափառ հաւատացեալը չհոթեքով հնահաւատ–ortodox–ի հետ։

Ս. Ղազարու Մխիթարեանք՝ թերեւս այդ աստիճանի նախահոգակ չեն կրցած ըլլալ շէնքերու, գերեզմանաքարերու ու մինչեւ նոյն անունով ըմպելի չինելու, չգուշակելով գալիք ակնկալած պահանջը։ Բայց թէ նոյն այդ պահանջկոտութիւնը կարծ է արդեօք ինքզինքը առանց բացառութեան արդարացնել նաեւ վիեննական ամէն հրատարակութեանց մասին Հ. Ակինեան վ.ի ակնոցով պիտի դատեմ քիչ մը։

Թրեատեան Հարք 1773–ին երբ պաշտօնապէս Մխիթարեան կ'անուանէն իրենք զիրենք ու ճանչցուիլ կը սկսին՝ քան յիշեալ Հօր քարոզութեան՝ հարկ չէր որ անմիջապէս նոր, եռանդով մը սկսէին կցել իրենց անուան Մխիթարեան յորջորջանքը։ կամ արդեօք թերեւս անոնք հաւան պիտի չուզէին ըլլալ իրենց ապահայ Մխիթարեանկին չափազանց պահանջկոտութեանց ու պիտի չուզէին դիւրաւ վաւերացնել։ — Մեր ընդդիմախօս Հայրը անցեալ անգամ նշանակած էր մի միայն երկու գրքեր՝ Հ. Ղ. Բարիկեանի և Հ. Մ. Գասպարեանի, որոնք վիեննական Ութսուն ծագումէն 15 տարի վերջ լոյս տեսած են ու չեն կրեր Մխիթարեան յորջորջանքը։ Հ. Ակինեան վ.ի հակառակողութեամբ է որ կը խօսիմ։ Հոս ցոյց կուտամ ես բաւական թուով վիեննական Հայրեր, որոնք իրենք զիրենք Մխիթարեան անուանելու բոլորովին վարժած չեն, վասն զի այդ յորջորջանքը — անոնց դարձնելով ընդդիմաբանիս խօսքը — է դեռ իրենց մօտ «ապառաժ անհատական» քմահնձոյքի» (761)։ Այն կարգին կը պատկանին ահա Թրեատեան նախիին հրատարակութիւններէն, զոր օր. Հ. Նիկ. Բուզպաշեանի « Յորատ »ը, 1786. — Հ. Մհե. Գասպարեանի «Նոր գիտ»ը, 1783, 1786. – «Բովանդակութիւն Ս. Թովմայի», 1786. — Հետզհետէ կու գան Հ. Պ. Վ. Հ. Մատաթիա Գազազեանց, Հ. Ղեւոնդ Յովհաննեան, Հ. Ցովս. Գաբրիէլեան, Հ. Ղուկաս Ֆէյտէրեան, եւայլն, եւայլն, որոնք չունին այդպիսի բացարձակ նախանձա-

1. Հ. Ակինեան վ. Հոս եւս երկանութիւն ունեցած է չտեսնելու հրատարակած Ցուցակիս մէջ հետեւեալ տողերը. «Աեակեան Գրիգորի որդւոյ — Հ. Թոգեոս վրդպ. Մխիթարեան. 1767 Օրթոգիչ» (Բազմ. 1929 էջ 296)։

2. Ի վկայութիւն՝ ի միջի այլոց հմմտ. նաեւ Հ. վ. Ինկիլիզեանի յօրինած Մխիթար Աբբ. վարքը գերմաներէն լեզուով, Geleitwort. — Wien 1929.

digitised by A.R.A.R.@

իրենդրութիւն մը, ուստի «կը սիրեն պարծիլ» իրենք ալ Ս. Ղազարու մեր նախնի Հայրերուն պէս թոյլ տալ իրենց անձին՝ երբեմն «Քաշակերտաց Մխիթարայ յուսոյ նապատի» կոչուիլ։

Արդ, եթէ Մեծ. Հ. Ակինեան ստուգիւ ճշմարտասէր է և ճշմարտապէս բանասէր է՝ չի կրնար չընդունիլ, թէ՝ «ինչ որ տուդիներով ցանկութիւնն եղած էր անհնատանկանիզու արտին ի Ս. Ղազար» (764), և որ հետզհետէ աճելով աճած էր և նոյն իսկ փառանձայապետական թուղթով իրաւանացած ու պաշտօնական զարձեր էր գոնէ 1762ին, Մեծին Մխիթարայ Ջեռաւկերտին և անոր հարազատ զաւակներուն համար, նոյնը ի թիրեսատ կը շարունակուէր նաեւ 1773–ին՝ նախկին թիրեսատեան և այժմ վիեննական Մեծարգոյ Միաբանութեան ոգիէն ալ՝։

Հ. Գ. Տաճեան

1. Ոգրացեալ թիւղիկ որ մոլորած էր ժամանակին այն կոչումի նկատմամբ վիեննական Հայրերէն իր «Տիպուտատա»ին մէջ, այն ինչ տեսաւ պիւանական հրատարակութեանց շարքին մէջ որ անիկա ի Ս. Ղազար 1750-էն ի վեր գոյութիւն, գործածութիւն ունեցած ու պաշտօնականութիւն տանձնած է՝ փութաց ուղղել ատենական ոգւով՝ եղած սխալը իր մերժատոր Կ. Ֆոլիցիոյին մէջ (տպ. Փարիզ, 1927 էջ 561), և ամբողջ արատատպէլէ հարն ատելցուց այս տողերը. «Այս փաստացի ցոյցմունքներով Ս. Ղազարու Հայրերուն կը պատկան ուրեմն Միխիթարեան սիւդոսի գործածութեան անդրանկութեան իրաւունքը»։

ՆԹՏՆԴՔՍ

ՆՈՒՆԷՐ – Տ. Վ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍՆԱՆԻՆ

Լա՛ւ, քանի որ տըխրութիւնն ըսպեղանին է սրտիս,
Քանի որ աչքըս մեղրյշ կ'ըղձայ արցունքն իր տեսնել,
Քանի որ միշտ յաղթըւած ճամբուն վըրայ այս անել՝
Դարձեալ յուզմամբ մը կ'ուզեմ գըգուել վըշտերն հոգիիս։

Լա՛ւ, քանի որ անցեալին յիշատակները քաղցրիկ
Իրենց խորքին մէջ միայն երազկոտ ճեր՛ք մ'են պահեր.
Լա՛ւ, քանի որ գիւղակին սուրբ արահետն իսկ փոքրիկ՝
Սըգաւորի մը նըման իրեն կանաչն է նետեր։

Կը սուլէ հովն իրիկուան, մինչ տերեւներն կադնիին
Որոնք անոգ ապրեցան մեր ճիւղերուն հետ խոճուն՝
Հիմա արեւն իսկ մուգած իրենց ճերմակ օրերուն,
Կ'ըղձան ըլրճուանք մը գտնել իրենց դեղնաճ հոգիին։

Կը սուլէ հո՛վն իրիկուան յոգնած ծափովն իր յեղին,
Ու սըրտէս ներս կը ծորի աղու նայուածք մ'այգըկան...
Անցեալին գաղջ մոխիրէն սկըսյ կայծեր կ'արթընանան.
— Մրնդնշաղին ընդվէզէն կ'անցնին կոյսերը գիւղին։

digitised by A.R.A.R.@